

RÉGI FORRÁSOK, ÚJ ADATOK APÁTI KÖZÉPKORI ÉS KORA-ÚJKORI TÖRTÉNETÉHEZ

■ Kóta Péter

A hiteles községtörténet megírásának előfeltétele a források lehető legteljesebb ismerete és kritikai megrostálása. A Gencsapáti történetére vonatkozó levéltári adatok közzétételével szakszerű alapot kívánunk teremteni a községről készülő monográfia számára. A dolgok jelen állása szerint abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy inkább a források túláradó bősége okoz gondot. (A történetkutatók sokkal gyakrabban ennek ellenkezőjéről panaszkodnak!) Itt és most, bármennyire is szeretnénk, lehetetlen mindent bemutatni.

A jelen írás célja Apáti kora újkori történeti forrásanyagának összegyűjtése. Nem előzmények nélküli ez a vállalkozásunk, hiszen Dominkovits Péter már közölt egy fontos szöveget: Csemetei István (? – 1607) végrendeletét, alapos tanulmány kíséretében.¹ A szöveget azért közöljük újra, hogy még

szélesebb közönség figyelmét hívjuk fel a történelmi forrásokra és a bennük rejlő lehetőségekre. Ezért most a Vas Megyei Levéltárban őrzött iratok tanúságával egészítjük ki a Dominkovits által főleg soproni és burgenlandi levéltárakból gyűjtött anyagot. Számos esetben sikerült pontosítani az általa tett megállapításokat, nem a vitatkozás, hanem a közös ügyön dolgozó együttműködés jegyében – aminek szükségességére ő maga is utalt. A vasvári káptalani levéltárban talált adatok végül olyan mennyiségű új ismeretet nyújtottak, hogy bizton állíthatjuk: több tekintetben új utakra terelték a kutatást és további kérdéseket vetettek föl. Így halad előre a tudomány.²

¹ Dominkovits Péter: Chemetey István Vas vármegyei alispán végrendelete, 1604. Adalék Vas vármegye 17. század eleji nemesi társadalmához. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 34/1, 2011. Szerk. Illés Péter. Szombathely, 2011. (továbbiakban: Dominkovits, 2011.) 287-300. p.

² Kötelességem továbbá, hogy dr. Fazekas Istvánnak köszönetet mondjak, aki az általa a Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban MNL) Országos Levéltárban (továbbiakban OL), az Osztrák Állami Levéltárban (továbbiakban ÖStA) és a győri káptalan levéltárában talált adatokra felhívta figyelmemet. Technikai nehézségek következtében Bécsben és Budapesten személyesen nem végezhettem kutatást, az adatok a segédletekből származnak. Megjegyzendő, hogy e témakörhöz távolabbról kapcsolódó számos forrás vár még kiaknázásra, amelyek feldolgozása, közlése nagyobb lélegzetű munkát igényel.

KÖZÉPKORI ELŐZMÉNYEK

A középkori oklevelekből kivehető adatok még eléggé töredékesek, a belőlük kihámozható történet nem ismerhető meg részletesen. A kora újkorban azonban már nem csak birtoklástörténeti tények sorakoznak – noha továbbra is túlsúlyban vannak –, hanem az akkor élt emberek megnyilvánulásai is látókörünkbe kerülnek. Minthogy a levéltári iratok szerepe elsősorban a tulajdonjogi tények dokumentálása, ezért jobb híján a hétköznapi élet is csak a jogi tényeken keresztül ismerhető meg. Az akkoriak indulatai, mentalitása, a szereplők személyisége a jogi gondolkodáson, megfogalmazáson szűrődik át: 1497. január 25-én a vasvári káptalan előtt Csemetei Mihály Zatneri Nagy Ambrusnének, Borbálának a Csömöte és Apáti birtokból járó hitbér és jegyajándék fejében – ez az ősi intézmény a kiházásított nő vételarából ered, a férj halála esetére vagyoni biztonságot jelentett az özvegyasszony számára („özvegyi jog”) – a fenti két faluban fekvő birtokaiból néhány részt zálogba ad 100 forint értékben. Az Apátira vonatkozó szövegrész: „*sedecim iugera terrarum arabilium in loco Khethuelgyekewz nominato inter siluam Domberdew ab occidentali et fluuium Gengyes vocatis, ab orientalibus partibus intra veras metas possessionis Apathy vocate adiacentia*” azaz „16 hold szántót a Kétvölgyköz nevű helyen, amelynek nyugati fele a Domberdő és a Gyöngyös folyó között, a keleti része pedig Apáti falu határában terül el”.³

1499/1500-ban a Paumkircher György által birtokolt szalonaki uradalommal támadt nézeteltérés Apáti birtoka ügyé-

ben,⁴ 1515-ben pedig Kanizsai László emberei hatalmaskodtak Apátiban: rátörttek Kálmán bíró házára, foglyul ejtették, és javaival valamint más Apathi-i jobbágyságok javaival együtt Chepreg (Csepreg, Sopron m.) mezővárosba vitték.⁵

Ezek az adatok tanúsítják, hogy Apátinak, noha nem egyedüli, de egyik legrégebbi birtokosa a Csemetei család. A 16. században még gyakran használják a Ládonyi előnevet is, azonban a középkorban Vas vármegyében nagy szerepet játszó Ládonyiakkal való kapcsolatuk nem bizonyított.

MOHÁCS UTÁN

Az 1526 utáni évtizedekben az országos (ún. dikális) adók összeírásában mindig szerepel Apáti, mint Csemetei-birtok.⁶

1559-ben Csemetei Pál és testvére István még közösen kap új adományt⁷ Csömöte és Apáti birtokra,⁸ de vita is zajlik a család két ága között: például 1561-ben az elhagyott malom fölött,⁹

⁴ MNL OL DL 101272, DL 101280.

⁵ MNL OL DL 101475.

⁶ 1549: Apathy, Chemetey Józsaé 3 porta, 4 nova domus, 3 inquilini; MNL OL E 158 (Porta, azaz dika-összeírások) fol. 282v. 1553: Apathy, Chemetey családé összesen 2 1/2 porta; MNL OL E 158 fol. 354v. 1598: Apathy, Chemetey Steph. A házak száma 7; MNL OL E 158 fol. 555v. 1610: Apathy, MNL OL E 158 fol. 386v.

⁷ Ez a középkori eredetű kifejezés valójában a régóta fennálló tényleges birtoklás jogi megerősítését takarja.

⁸ MNL OL N 1 (Archívum palatine comitis Thomae de Nádasd) Lad. 60a fol. 101. Lásd MNL OL P 623. (Széchenyi család) 180. csomó nr. 3. 11-21. p. 1562. (A Vasvári Káptalan 1740. február 1. átírásában.)

⁹ MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (továbbiakban: VSzHLt.) Protocolla, 1561. nr. 206.

³ MNL OL Q (1526 előtti gyűjtemény, továbbiakban DL) 46381.

illetve csereügyletek is megtörténnek: családon belül¹⁰ és más családokkal.¹¹

1585-ben azután a családi vetélkedés döntő fordulathoz érkezett: Csemetei István megszerezte a hűtlenségbe esett Ládonyi Csemetei Pál birtokrészeit.¹² Alaposabb vizsgálatok után dönthetjük csak el, hogy ezt a rokonság kifosztásaként értelmezhetjük-e, vagy inkább az ősi vagyon megmentéseként.

A Csemetei dinasztia talán legnagyobb birtokszerzője II. István (?-1607). Életpályájának felvázolásában Dominikovits Péter szerzett maradandó érdemeket. Az általa kényszerűen megválaszolatlanul hagyott kérdések egyikére a vasvári káptalani levéltár dokumentumaiból megbízható feleletet adhatunk: Csemetei (II.) Istvánt „megelőző, eddig nem ismert házassága”¹³ Radéczy Ilonához, Radéczy István egri püspök, kamaraelnök és királyi helytartó unokahúgához (neptis ex sorore¹⁴) kötötte.¹⁵ A helytartóhoz fűződő sógorság jó néhány ismert tényt magyaráz, illetve helyez más megvilágításba. Például Csemeteinek a pornói apátság provizorakénti szereplését, amely poszt elnyeréséhez minden bizonnyal jól jött a

helytartó erkölcsi támogatása.¹⁶ Radéczy nádori adományokkal is támogatta rokonait, akár az uralkodó jóváhagyása nélkül, vállalva annak rosszallását is.¹⁷

További megfontolásokat vethetnek föl a családi vagyon részeként megjelenő ingóságok.

Radéczy vagyonleltárát az 1581. évből már 1892-ben közölte Komáromy András (1861–1931),¹⁸ Ebben – természetesen csak feltételezéseként – ráismerhetünk néhány, a végrendeletben felsorolt tételre: „Egy öreg mosdó medenczéstül, kin valami históriák vannak írva”, „Egy ezüst kalamáris”,¹⁹ „... egy aranyból csinált kereszt, crucifixum vagyon rajta, egy safir, két rubin és egy smaragd, egy arany lánc rajta.” „Egy jáspis kő kelyh, ki aranyba vagyon foglalva és az patinája is arany”,²⁰ „Egy hegyes tör tiszta ezüst, mindenestül aranyos.”²¹ Ide sorolható György érsek valamelyik naviculája is.²²

¹⁰ 1579. MNL OL P 623 (Széchenyi család) 180. csomó nr. 8.

¹¹ Chemethey István egy rétvét in Nyladek weolgy – Nagh Chemete possessio területén – Sewbeor Miklós viszont Irthas reth „iuxta terminum seu metam possessionis Bessenyew in territorio possessionis Apathy”, azaz Besenyő faluval szomszédságban, Apáti területén, örök jogon elcserélik. Sewbeor fizet még 8 Ft-ot. VaML VSzHLt. Protocolla, 1579. nr. 99.

¹² MNL OL P 623 (Széchenyi család) 180. csomó nr. 9.

¹³ Dominkovits, 2011. 290. p. 24. sz. jegyzet.

¹⁴ ÖStA Hofkammerarchiv, Hoffinanz – Ungarn (továbbiakban Hoffinanz.) RN 22. Konv. 1571. február fol. 167-170.

¹⁵ Uo. Lehetséges, hogy Radéczy Ilonának is volt már egy korábbi házassága. VaML VSzHLt. Litteralia instrumenta, fasc. 18. nr. 12.

¹⁶ ÖStA Hoffinanz RN 17. Konv. 1568. november, fol. 63. Miksa leirata a Magyar Kamarához, hogy Radéczy István váradi püspöknek adják át a pornói apátságot. 1568. június 30. Uo. RN 52. Konv. 1587. július fol. 76. Rudolf király levele a magyar kancellárhoz, hogy a pornói apátság igazgatását további uralkodói határozatig vegye át a mostani adminisztrátortól, Chemetey Istvántól.

¹⁷ ÖStA Hoffinanz RN. 49. Konv. 1586. január fol. 1-2., lásd még uo. RN 33. Konv. 1576. december fol. 90-93. 1594. február 2-án a király visszavonta Radéczynek a kifejezett tilalom ellenére tett adományát Csemethei István és társai részére Vedréd és Kertweles Pozsony megyei falukról (4500 Ft értékben). MNL OL A 57 Libri regii, Vol. 5. nr. 63a.

¹⁸ Komáromy András: Radecius István egri püspök ingóságainak leltára. 1581. martius 30. = Történelmi Tár, 1892. 3. sz. (továbbiakban: Komáromy, 1892.) 559-568. p.

¹⁹ Komáromy, 1892. 560. p.

²⁰ Komáromy, 1892. 561. p.

²¹ Komáromy, 1892. 565 p.

²² Az egyházi vagyontárgyak átadásának nem mindig jól dokumentált körülményeire lásd Varga Szabolcs: Pécs egyházi kincseinek sorsa a 16. század második felében. = Per Aspera ad Astra, 2015. 1. sz. 38. p. „... amikor Draskovich György a zágrábi püspökség élére került

A tudós Mossóczi Zakariás (1542–1587, 1587-től nyitrai püspök) végrendeletére pedig Turbuly Éva hívta fel a figyelmet. Ez utóbbi dokumentum szemléletesen ábrázolja az urak díszes kegytárgyak iránti vonzalmát: „*Legkegyelmesebb Ernő főhercegnek, az én legkegyesebb uramnak hagyok egy arany kelyhet, tiszta 23 karátos aranyból, 120 aranyat érőt, gyémánt, smaragd, krizolit, rubin, gránát és zafír kövekkel és összességében 18 féle más gemmákkal és gyöngyökkel díszítettet, mely az egykori királyi helytartó, nagytiszteletű Radéczy István halála után (akinek csak megtekintésre adtam ezt a kelyhet) Chömetey Istvánhoz került, és amelyet öméltósága a mondott Chömeteytől kegyesen visszakérni és tőlem, az ő aláztos szolgáljától jóságosan elfogadni szíveskedjék, kérem.*”²³

Csemetei tehát bejáratos lehetett a helytartó udvarába és elég bizalmas viszonyban volt vele ahhoz, hogy értékes tárgyakkal kedveskedjenek egymásnak, lásd a végrendeletben említett „arany tálnyérat”, amely „helytartó uram kezéhez szakadott”, aminthogy ugyanerre utal az a Radéczy halála utáni levélváltás is, amelyben Ernő főherceg Draskovich György (1525–1587) magyar kancellártól annak az öt drágaköves nemesfém tárgynak a felküldését kéri, amelyet Csemetei az elhunyt helytartó hagyatékából kivett.²⁴ Tovább színezi a dolgot, hogy Radéczy 1581. évi leltára-

nak átadója,²⁵ végrendeletében *cubicularius antiquus*-ának („öreg kamarás”) mondott, 250 Ft-tal honorált²⁶ Káldy Péter, Bejczy Dorottya első férje volt...

Amikor Bejczy Dorottya 1606-ban testvéreivel osztozkodott a családi ingatlan és ingó vagyonon, felsorolt néhány ötvöstárgyat is. Noha az iratban kifejezetten nem utal arra, hogy azok (valamelyik) férjétől származnak, hipotetikusán akár a Csemetei-végrendeletben említett „hatszáz forintot érő aprólékocska” ezüstre és aranyra is gondolhatunk: a szerescsen (értsd: kókusz-) dió pohárra,²⁷ a 92 darab „ezüst pogány pénz” pedig a helytartó messze földön híres antik érmegyűjteményét juttatja eszünkbe.²⁸ Az is lehetséges, hogy antik ezüst érmék a Listhi testvérektől (is) kerültek Csemeteihez: apjuk kért kölcsön egykor 800 tallért, ezért adták zálogba a pozsonyi házukat. A testvérek szerint ők, papír nélkül, de többszörösen visszaadták a kölcsönt különféle formában, pl. „pogány pénz”-ben.²⁹

²⁵ Komáromy, 1892. 568. p.

²⁶ ÖStA Hoffinanz RN 50. Konv. 1586. november fol. 93-96.

²⁷ Komáromy, 1892. 560. p.

²⁸ „*unam amplicem cuppam argenteam, alteram cuppam similiter argenteam deauratam cum coopertorio. Duo pocula argentea deaurata cum coopertoriis, unam cuppam argenteam deauratam sine coopertorio duos, cantharos argenteos, unum poculum ex cortice nucis mirificae deauratum vulgo egy szerechen dyo poharth, coclearia argentea decem, duos baltheos, unum poculum argenteum chesze vocatum, unam frameam argentatam deauratam, alteram frameam argentatam, unam securim argentatam deauratam, anulos aureos novem, numisma antiquorum principum gentilicium argentea vulgo ezwst poghany penzth nonaginta duo.*” VaML VSzHLT. Protocolla, 1606. nr. 31.

²⁹ ÖStA Hoffinanz RN 50. Konv. 1586. szeptember fol. 1-19. „*700 stuekh gulden und silbern haydtrische Pfening oder Antiquiteten etc.*” Lásd még Radéczy 1582. januári levelét, melyben kifejti, hogy a Bornemissza Pál (1553–1556 erdélyi, majd 1579-ig nyitrai püspök) csekély hagyatékából őhozzá került

(1563), a pásztorbotot, a mitrát és minden egyéb arany- és ezüstműt átadta utódjának, Dudith Andrásnak. Ennek azonban szemtanúja nem volt, a két püspök négy szemközt intézte el az ügyet.”

²³ Levéltárak — kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból, 1000–1686. Közread. Blazovich László, Érszegi Géza, Turbuly Éva. Bp. – Szeged, 1998. 482-486., 482. p.

²⁴ „*quinque illi nobiliores lapides metallici quos affinis quondam Locumententis Stephanus Chömetey ex hereditate ipsius accepit*” ÖStA Hoffinanz RN. 49. Konv. 1586. március fol. 122.

Maga a végrendelet – már egy korábbinak a megváltoztatása! – nem érte el célját: az örökösök közti viták elsimítását, éppen ellenkezőleg: az édes- és mostohatestvérek régóta tartó torzsalkodását súlyosbította. Csemetei (III.) István vasvári prépost már a megírás napján tiltakozást nyújtott be ellene.³⁰ A fennmaradt példány valójában az 1604. évi rendelkezésnek hevenyészett fogalmazványa, nélkülözi a megkívánt ünnepélyességet és szövegében aránytalanul nagy terjedelmet szán az egyébként nem „műfajidegen” panaszkodásra. A vita nem csak a második feleség, Bejczy Dorica által lekicsinyelt, állítólag nem is követelt jószág okán tört ki, hanem II. István gyermekei között. 1607-ben, a volt alispán erőszakos halála³¹ után létrejött egy megegyezés, amelynek részesei a Csemetei fiúk: István prépost, József, és – Dorica fia – György voltak.³² Minthogy a kastély erődítményként is – katonai létesítmény! – funkcionált, abból ki lehetett zárni az özvegyet,³³ lakhatást biztosítva neki a szombathelyi, kőből épült Csemetei-házban, ahol István prépost is lakott. Talán mondani sem kell, a közös használat újabb vitákat generált...

Radéczy Ilona leányai azt hangoztatva, hogy a vagyontárgyak nem

öröklött, hanem vásárolt, mégpedig a püspök-rokonuktól kapott pénzen vásárolt javak, arra pedig a leánynak a fiággal egyenlő joga van, tiltakoztak, de hiába; a győri szentszéki bíróság István prépost javára ítélte.³⁴ Ugyanígy tiltakoztak a vármegye előtt 1612. október 22-én Megyery Imrének, a végrendelet egyik végrehajtójának – akinek aláírása talán nem véletlenül hiányzik a végrendelet 1612. évi kiadmányáról! – azon akciója ellen, hogy megszerezze a lányok birtokait.³⁵

További problémát okozott, hogy a II. István által több ízben is – 1596, 1598, 1600, 1605 – viselt dikatori (adószedői) megbízatás végső soron súlyosan veszteséges vállalkozásnak bizonyult. A Magyar Kamara a leszármazottakon kérte számon, és birtokaik terhére kezdte behajtani az adóhátralékot. Nincs helyünk, hogy az ügyet részleteiben feltárjuk, legyen elég a végkifejlet: 1617-ben Batthyány Ferenc kifizette a néhai Csemetei István restanciáit, viszonzásul Bejczy Dorotya és fia, György zálogként átadták – többek közt – Apáti birtokukat.³⁶

Magáról a várkastély épületről csak kb. egy évszázaddal későbbi részletes leírásunk van,³⁷ de mivel annak készítője szerint a Csemeteiek által épített várkastélyon a későbbi tulajdonosok sem változtattak lényegesen, fogalmat alkothatunk annak korábbi állapotáról. Hevenyészett fordításban:

numismaták nem érdemesek a bécsi udvari kamara urainak figyelmére. ÖStA Hoffinanz RN 44 Konv. 1582. január fol. 40-41.

³⁰ MNL VaML VSzHLt. Protocolla, 1604. nr. 121.

³¹ Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 2., 1601–1620, 1631–1641. Szombathely, 1992. (továbbiakban: Tóth, 1992.) nr. 957. (Vas megyei levéltári füzetek; 5.) Ennek a gyilkosságnak és elkövetőjének Svas-tich Gábornak a története külön értekezés tárgya lehet. Megjegyzendő, hogy II. István fia III. István vasvári prépost is gyilkosság áldozata lett. Az 1618:66. tc. az ő megöletése körülményeinek a kivizsgálására született.

³² MNL VaML VSzHLt. Protocolla, 1607. nr. 149.

³³ Werbóczy Tripartitum I. 99. 4.§

³⁴ MNL VaML VSzHLt. Litteralia instrumenta, fasc. 18. nr. 50. Megjegyzendő, hogy évtizedekkel később (1678-ban) Széchy Péter hasonló érveléssel védte meg Apáti birtokását. MNL VaML VSzHLt. Litteralia instrumenta, fasc. 5. nr. 24.

³⁵ Tóth, 1992. nr. 1334.

³⁶ MNL OL P 1313 (Batthyány család) Acta antiqua Alm. 2. Lad. 1. nr. 125.

³⁷ MNL OL E 156 (Urbaria & conscriptiones) a. (registrata) fasc. 1. nr. 53a. 1720. július 31.

„Apáti területén található a nagyjából négyszög alakú kastély, köröskörül fallal és egy régi, ásott árokkal körülvéve, ami halastóként is szolgált. Egykor a Gyöngyösből kapta a vizét, de jelenleg rossz állapotban van, kiszáradt.

A kastély bejárata felhúzható híddal (szó szerint kapuval: cum porta attrahibili) van ellátva. Mellette a boltív alatti másik kapu is jó, de a szükséges láncok és kötelek hiányoznak.

Az alsó részen található konyha négy boltozatos részre oszlik, négy nagy kemencével (fornicibus) és három nagy, de nem mély kamrával, merthogy a Gyöngyös áradása idején ezek föltelnek esővízzel, sőt még a területen levő kút is. Van még két boltíves helyiség a kocsik és hintók tárolására.

A bejárati kapuhoz közel van az első emeletre vezető lépcső. Ezen az emeleten köröskörül szobák vannak, hét közülük boltozott, továbbá egy konyha kéménnyel, egy vakolt mennyezetű (cum stukatura) helyiség, és még három kamra.

Másik lépcső vezet a második emeletre. Az északi oldalon boltíves szentélyű kápolna, valamint öt helyiség fa padlózattal. Két tornya van, az egyik négyszögletű, a másik kerek. Két folyosó-félével (quasi moeniis, gyilokjáró?) van fölszerelve. Ezek nagy részén, tudniillik a kerek torony és az egyik folyosó felett a vihar megrongálta a tetőt, de a tetőzet összes többi része is javításra szorul.”³⁸

Az 1857-ben készült kataszteri térképen (lásd a hátsó belső borító) jelentős eltérések láthatók a fenti leíráshoz képest! A várkastély 19. és 20. századi sorsáról, átépítéséről lásd még a Limperger Flórián Historia domus-ában feljegyzett adatokat és Bajzik Zsolt írását, mindkettőt jelen számunkban.

³⁸ Vö. Kiss Mária: A 100 éves apáti templom múltjából. Szombathely, 2003. (továbbiakban: Kiss, 2003.) 4. p.

FÜGGELÉK: CSEMETEI ISTVÁN VÉGRENDELETE 1604.

A szöveg közlésében eltértünk a Dominkovits által követett betű szerintiség elvétől, hogy nem szakértők is könnyen érthessék azt, ám igyekeztünk megtartani a régies nyelv ízeit. Például a határozott névelő következetes 'az' vagy aposztrofált (a') alakját, az 'aki', 'amely', 'ami' névmások élő és élettelen dolgokra egyformán történő alkalmazását, és – csakis ezeknek – külön írását. A szöveg más helyein általában az egybeírás modern szabályaihoz tartottuk magunkat, az írásjelek használatában úgyszintén. A latinus kifejezéseket is megtartottuk, hiszen azok az akkori nyelvezet szerves részét alkották, de zárójelben megadjuk jelentésüket. Az elavult magyar szavak mai megfelelőit és a szükségesnek látszó tárgyi magyarázatokat lapalji jegyzetekben hozzuk.

In nomine Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen. (Az Atya, Fiú és Szentlélek Isten nevében, amen.)

Először hagyok az én apáti³⁹ újonnan csinált szentegyházomnak, az út mellet az szentegyháztul elkezdvén, mely az napkeletre megyen, ki alszélről való, két hold földet két dűlőben, mely négyet teszen.

Viszontak⁴⁰ alá s föl járó földeimben⁴¹, kiknek az végében út vagyon, fölszélről ott is négy hold földet egy szélben, az mely legközelebb az szentegyházhoz. Három hold földem, kit örökben vettem, az besenyei⁴²

³⁹ Apáti falu, a mai Gencsapáti északi része. Az 1756. évi kánoni vizitáció megemlíti, hogy Szentháromság tiszteletére épült kör alakú kápolna található a faluban. A mostani kőkereszt helyén állt 1815-ig, amikor lebontották. A falu másik birtokos családjának a Telekessyeknek temetkezőhelye volt. Vö. Kiss, 2003. 61. p.

⁴⁰ Viszont, továbbá.

⁴¹ Ez a dűlő a Gyöngyös bal partján, a kastély keleti oldalán található, a dűlőnév ma is ismert.

⁴² Besenyő, ma már nem létező falu, Gencsapáti északi szomszédságában. A II. József-korabeli (I.) katonai felmérés térképén a Gyöngyös jobb

földön vagyon, legközelebb az szentegyházhoz, egynehány esztendeje hogy vettem és bírom azokat is, az egyháznak hagyom. Az ország uta mellet napenyészetről vagyon egy kertem, az Gyöngyös mellett az faluvégén, melyben három hold föld vagyon, és egy szekér széna ént való⁴³ rét. Az falu közepében vagyon egy öreg⁴⁴ kertem, kiben feles⁴⁵ gyümölcs vagyon, és leszen két szekér ént való széna. Azt is oda hagyom, oly conditioval (feltétellel), hogy ha az Isten az földet békével megtartja, egy pap házat csináljanak ott, melynek az én házamtul egy vég kentulával (olcsóbbfajta posztóval) tartozzanak minden esztendőre, aki oda szolgál az szentegyházhoz, és seregélyházi jobbágyim is oda temetkezzenek folszérlől, az czimtóriumban (caemeterium - latin szóból: temetőben). Az besenyőieknek is, melyek ajánlották magokat, hogy minden esztendőben segítséggel lesznek az egyházhöz, ugyanoda folszérlől, ugyanazon seregélyházi földemen, alszérlől az szentegyház felől, minden dűlőben, egy-egy hold földet hagyok nekik, melynek négy dűlője vagyon. Továbbá hagyok száz forintot, az tizenkét apostolt hogy megírassák,⁴⁶ tizenkét táblája vagyon, az olmariomot (szekrényt) is az kiben az ruhák állnak, mind ruhástul, melyre az salutatio angelicát (angyali üdvöletet, vö. Lukács ev. 1,26-45) írassák.

Azután az én öregebbik fiamnak, az vasvári prépostnak hagyok egyházi marhát,⁴⁷ kit az én uram adott, kit⁴⁸ penigh magam pénzén is szerzettem, igen szép egyházi marhát. Elsőben hagyok egy jáspis kelyhet, igen szépet, aranyban foglalva, egy monstranciát (szentségtartó), egy turibulumot (füstölőt), egy naviculát (töm-jéntartót) igen szépet, ki György érseké⁴⁹ volt, amellet egy szép öreg ezüst kolomariszt (tintatartót) abban egynehány lisiniakust (íróvesszőt? tollkést?). Szegény uramnak két aranyas tálnyéra maradt volt, mely locumtenens (helytartó) uram⁵⁰ kezéhez szakada, én ismét az én fiamnak, prépostnak, mást szerzettem helyette. Ahhoz hagyok az aranyasokhoz tíz ezüst tálnyérat feyéren, ahhoz hagyok három öreg tálát neki, ezüstöt, tíz közép tálát, egyben járó, egy mosdót medencéstől, melyek historiákkal vannak megcsinálva, igen szépen. Ismét hagyok neki egy pincze tokban nyolc öreg ezüst palackot. Száz tallért napi szükségére és egy öreg saphir gyűrűt, egy öreg asztagot, búzát az kit ő maga választ, hat ökröt, és három borgyús ünőt. Tudja az jó fiam, költöttem ez ideig kétezer forintot reája, vegye jó néven az jó fiam tőlem. Az én testamentomomnak executori (végrehajtói) ezek lesznek: Megyeri Imre⁵¹ uram, Czryaki Moises,⁵² es Jo László⁵³ fiam uraim.

partján jelölve, ám az 1909. évi kataszteri térkép egy - helyismerettel rendelkező? - használója ceruzával ettől kissé keletebbre, a birkás lakás és a Külső Csárda közé írta rá: Besenyő major. Északról Ludaddal volt határos. Vö. Koller Melinda: Gencsapáti-Besenyősziget késő középkori településmaradványai. In: Fiala Középkorosi Régészek IV. Konferenciájának tanulmánykötete. A Kaposváron 2012. november 22-24. között megrendezett Fiala Középkorosi Régészek IV. Konferenciájának tanulmányai. Szerk. Varga Máté. Kaposvár, 2013. 53-60. p.

⁴³ A régi magyar -ént (ma: -ként) osztószám-képzőből származó összetett kifejezés: '-nyi' vagy '-re való'.

⁴⁴ Nagy.

⁴⁵ Fölös, azaz bőséges.

⁴⁶ Megfestessék.

⁴⁷ Érték, ingóság.

⁴⁸ Egyiket ... másikat.

⁴⁹ Draskovich György (1578-1582 győri püspök, 1582-1587 kalocsa érsek). Lehet, hogy az itt említett tárgy azonos a Radéczy István vagyonleltárában felsorolt kettő közül valamelyikkel. Komáromy, 1892. 561. p. Talán Pécsről került az érsek személyes tulajdonába.

⁵⁰ Radéczy István (1568-tól a Magyar Kamara elnöke, 1572-től egri püspök, 1573-tól királyi helytartó. Elhunyt 1586-ban).

⁵¹ Sopron megyei előkelő birtokos nemes, királyi tanácsos, a Nádasdy család familiárisa.

⁵² Czryaki Mózes (Moises): Nádori ítélőmester, Csemethei István mostohaleányának, Káldy Zsuzsannának férje.

⁵³ Csemethei István veje, Orsolya férje.

Az középső fiannak, Jósikának hagyom Apátit épen és egészen, Lochot⁵⁴ mindenestül, Lochoz hagyom neki Ladonbeli⁵⁵ részjószágomat, és szilvágyi részjószágomnak felét, Szilvágyban⁵⁶ penigh nyolc ház jobbágyom vagyok.

Az Besenyőnél való molnámat⁵⁷ az három leányomnak hagyom.

Az ház mellett való molnámat Jósikának hagyom, és seregélyházi jobbágyaimat földjeivel és rétjeivel egyetemben, Jósikának hagyom, viszontak hagyom Patthbeli⁵⁸ részemet Jósikának, Chemetejben⁵⁹ egy jobbágyot: Barys Simont, Jósikának hagyom, az hármát hagyom az három leányomnak, Choobeli részemet Battiany Farkasnének,⁶⁰ két ház jobbágyot az ő jobbágyi mellett, viszontak hármát hagyom Eördőgh Györgyné⁶¹ leányomnak. Benkeházbeli⁶² portiomat (részemet), és Kispatty-belit⁶³ hagyom az kisebbik leányomnak. Hagyok egy öreg palackot is, ezüstöt, láncosat az kisebbik leányomnak. Az Fabian hegyen való pincés szőlőmet, az két öregbik leányomnak. Az Taar szőlő mellett, két köz szőlőm vagyok, azt az két öregbik leányomnak hagyom.

Az szombathelyi házat, az két egész helyt, hétszáz forinton vettem, azt hagyom az két öregbik leányomnak, az piarcz felől való részét Battiani Farkasnének.

Az keresztési⁶⁴ szőlőnek napkelet való részét prépostnak hagyom, az Fillier szőlő felől való részét hagyom Jósikának. Az kisebbik fiannak hagyom Kys Chemeteyth minden hozzá tartozóival⁶⁵ egyetemben, ahhoz hagyom az chemethei hegyen felszéről való öreg szőlőmet, melyet Eökrös szőlőnek hínak, a' mellé hagyok száz aranyat, száz tallért neki, ha él, tanulságára,⁶⁶ egy ezüstös szablyát, kiben arany antiquitások (régiségek, talán antik érmék, lásd 27. jegyzet) vannak, a' mellé egy mereven ezüstözött-aranyazott hegyes tört, a' kisebbet. Mely jószágot örökben szerettem, békeségesen bírtam, pure költ statutioja (ellentmondás nélkül iktatták birtokba).

Én az minemű testamentomot renováltam (megújítottam), Beycz Doricza⁶⁷ szavához képest köllött renoválnom, mert ő sem jószágomat nem kedvelte, semmi értékemet nem kedvelte, csak megtréfálta,⁶⁸ mind jószágomat, mind értékemet. Ő ugyan nyilván beszélgetett, hogy sem magának, sem gyermekének nem köll, sem jószágom, sem értékem. Én adtam őneki is hatszáz forintot érő aprólékocskát ezüsttel arannyal. Az jó atyámfianak soha nem láttam, tíz száz pénz érő értékét is, és jövedelmemet, kit ezen házomnál el költött volna, abban bizonyos vagyok, hogy költött négyezer forintot el, mióta nálam vagyok, arra az kire nem köllött volna. Azt látom, hogy az maga gyermekeinek is, az előbbeni urátul valóknak, nem egyaránt valón igaz, az Isten legyen ítélő bíró.

Az kisebb gyermeke felől is, ha gonoszul cselekszik vele, Isten és ember tudgya és látja, hogy semmit el nem költöttem go-

⁵⁴ Loch: Lócs a csepregi járásban, 1950-ig Sopron, azóta Vas megyében.

⁵⁵ Ladon: Nemes- vagy Pór -ládony (közül valószínűleg az elsőről van szó) A csepregi járásban, 1941 óta több község egyesítése után Tompaládony néven, 1950-ig Sopron, azóta Vas megyében.

⁵⁶ Szilvágy: Vasszilvágy része, Kőszegpatytól délkeletre.

⁵⁷ Malmomat.

⁵⁸ Patth: Kőszegpaty.

⁵⁹ Kis- és Nagycsömöte, ma mindkettő Lukácsháza része., Vas megyében.

⁶⁰ Csemethei István veje, Katalin férje.

⁶¹ Csemethei István veje, Borbála férje.

⁶² Benkeháza: elpusztult falu Pusztacsó határában. Ma egy major őrzi a nevét.

⁶³ Kispatty: Kőszegpaty része.

⁶⁴ (Német)keresztes: Vaskeresztes része; a Pinka mellett. 1660-ban vizsgálat folyt, hogy a tizedet és a hegyvámot kinek kell fizetni a Csemetei-szőlőből. MNL VaML VSzHLT. Litteralia instrumenta, fasc. 40. nr. 8.

⁶⁵ Értsd: tartozékok.

⁶⁶ Tanulására.

⁶⁷ Csemethei István második felesége.

⁶⁸ Gúnyolta, kicsinyelte.

noszul. Jobbítottam jószágát, látták az emberek. Ha téglakemenczéje avagy mész-kemenczéje volna, soha ő ideötte (?), soha egy istállót sem csináltathattam magam számára, de semmi jutalmat tőle nem vettem. Istent és lelkiüket tekintvén az executor uraim, hiszem [hogy] nem hagyják az ő maga gyermekét az földhöz verni. Ő magának tudom, hogy az én jószágom nem köll, kiről sokszor vallást tett önnön maga is, mert őneki több jószága vagyon. Mindenkor csak tréfálta az én jószágomat, ahun Kis Chemetey az mit ér vele, meglátja. Ahhoz Balogfalván⁶⁹ vagyon egy jobbágyom, azt is oda rendeltem Chömöteyben, Kreusitt (vagy Krwsith) Palth, Szilvágyi részemnek felét, Kys Chömöteihez három helyet⁷⁰ való hat-hat ökröm vagyon, az hatát Kys Chemeteyhez adgyák. Az többivel kérem az jó fiaimat mind leányaimat, hogy hagyjanak békét Jósikának, ennek kivüle valahun mi vagyon ezüstöm, aranyam, mind Jósikának hagytam, kicsintől fogva nagyig. Az Besuarat⁷¹ is megnevezvén Jósikanak hagytam.

Hogy ha valakinek adós volnék, mindeneket megelégtsenek. Az arany keresztet eladják valamely egyháznak, vagy jesu-vitáknak, akár valamely féle egyházi embernek, minden gyermekemnek száz-száz forintja legyen belőle, és ötven forintja az egyházzé legyen. Ha penigh meghalok, az egyházi embereknek, az kik itt lesznek, tíz aranyat adjanak. Szegényeknek öt forintot osszanak vagy hatot.”

A végrendelet szövege négy helyen maradt fenn:

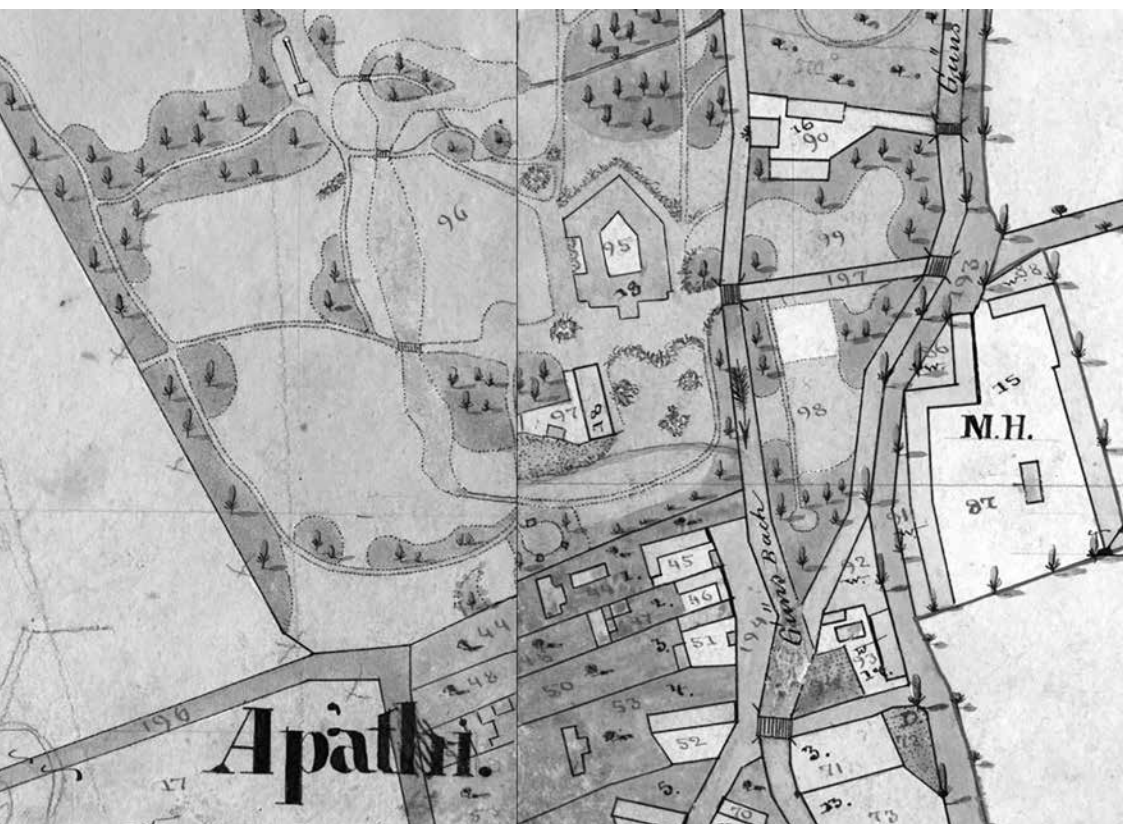
- A. Nem hitelesített fogalmazvány. MNL VaML VSzHLt. Testamenta, fasc. 5. nr. 21.
- B. Másolat a vasvári káptalan által Thurzó György nádornak Szombat-helyen, 1612. május 7-én (feria quinta proxima post Dominicam Jubilante) kelt utasítására a levéltárban őrzött „A” példányról, amelyet győri Nagy Márton mester örkanonok és Szeőlösy Mátyás kanonok készített. MNL VaML VSzHLt. Litteralia instrumenta, fasc. 22. nr. 11. Lásd 32. sz. jegyzet.
- C. A „B” Cziráky Mózes és Joó László aláírásával és pecsétjével hitelesített átírata. A harmadiknak a helye előkészítve, de (Megyery Imre) nem ütötte rá pecsétjét. 1612. Kívül: „Az testamentumnak melliet Mihali pap adot ki az massa.” MNL VaML VSzHLt. Testamenta, fasc. 5. nr. 6.
- D. A „B” hiteles jegyzőkönyvi másolata. MNL VaML VSzHLt. Protocolla, 1612. nr. 331.

Az átíráshoz mindegyik példányt felhasználunk, de még így is maradtak megoldhatatlan nehézségek.

⁶⁹ Balogfa: Balogunyom része.

⁷⁰ Helyütt, azaz helyen.

⁷¹ Bizonytalan olvasat (az eredetiben (A) Beswarthys), a szó jelentése nem világos, olyanira, hogy a káptalani jegyzőkönyv szövegének (D) írnoka jobbnak látta kihagyni.

Az apáti kastély és malom az 1857. évi kataszteri térképen
(MNL VaML Térképgyűjtemény. Kataszteri térképek. Gyöngyösapáti, 1857.)

Az apáti malom napjainkban (a térképen 16. házásszámmal jelölt épület)
(Fotó: Kóta Péter, 2021.)